

В.І. ОНОПРІЄНКО

ЕФЕКТИВНИЙ МІЖАКАДЕМІЧНИЙ ПРОЕКТ

Рецензія на колективні монографії:

«Постнекласика: філософія, наука, культура».

Отв. ред. Л.П. Киященко и В.С. Степин

Центр гуманітарного образования НАН України; Институт философии РАН

СПб.: Издательский дом «Миръ», 2009.

«Постнеклассические практики: опыт концептуализации»

Под ред. В.И. Аршинова и О.Н. Астафьева

СПб.: Издательский дом «Миръ», 2012.

Рецензовані колективні монографії, підготовлені вченими Росії та України, є підсумком міжнародних дослідницьких проєктів Російського гуманітарного наукового фонду і НАН України «Постнекласическая методология: становление, развитие, принципы, перспективы» та «Постнеклассические практики в изменяющемся мире». Проєкти, виконані групою дослідників з двох країн, спрямовані на вивчення історії та сучасного стану постнекласичної методології, розкриття її фундаментальних і прикладних аспектів. Обидві книги видані в Росії за підтримки Російського гуманітарного наукового фонду.

Актуальність нової методології продиктована синергетичною дією низки чинників, детально проаналізованих авторами зазначених праць. Це насамперед зумовлено потребою сучасного наукового пізнання, що на початку ХХІ ст. зіткнулося з обмеженістю класичних і некласичних методологічних засобів дослідження складних систем у природничих, гуманітарних і соціальних науках. Однією з відповідей на виклики такої ситуації є ідея постнекласичної методології науки, яку розвивають автори. Джерелом цієї ідеї стало

поняття постнекласичної науки, що в 1989 р. запропонував відомий російський філософ академік РАН та іноземний член НАН України В.С. Стєопін. Він розробив концепцію структури і генезису наукового знання, розглянув ідею кореляції освоюваних сучасною наукою типів системних об'єктів зі змінами наукової раціональності. Ця концепція здобула міжнародне визнання, але особливо популярною вона стала на пострадянському просторі, зокрема в Україні. Згідно з нею, на зміну простим (малим) системам, що піддаються монодисциплінарному вивченню, прийшли складні (великі) системи, що саморегулюються і саморозвиваються. Дослідження таких систем пов'язане з низкою проблем, вирішення яких потребує між- і трансдисциплінарних підходів, некласичних і постнекласичних методологій. Таким чином, наука перетворюється на форму виробництва, в якому досягнення істини нерозривно поєднане з отриманням конкретних практичних результатів. Одночасно під час опису пізнавальних ситуацій з'являється необхідність значного розширення набору ознак, що суттєво характеризують суб'єкт пізнання.

Не менш важливою є та обставина, що паралельно зі змінами в науці настала глибока

криза класичного раціоналізму у філософії. Філософи і науковці опинилися в ситуації необхідності усвідомлення обмеженості традиційних методів рефлексії, герменевтики, аналізу і т.ін., з одного боку, й неможливості визнати постмодерністський нігілізм і релятивізм — з другого. Постнекласика, спираючись на ресурси синергетики, сформулувала новий тип раціональності, який дозволяє переосмислити кардинальну філософську проблему свободи людини у світі, що самоорганізується, якісно інакше поставивши проблему суб'єкта пізнання й визначення ним своєї ідентичності в умовах революційних змін.

Глибинні перетворення відбулися також у сучасній культурі. На зміну характерній для епохи Просвітництва конфронтації між науковою ідеологією і релігійним світоглядом, первісною чи повсякденною свідомістю приходить розуміння нагальності їхньої синергетичної взаємодії. Європейський монокультуроцентризм, що домінував у культурному житті до середини ХХ ст., заміщується визнанням цінності культурного плюралізму, необхідності діалогу культур. Нова (модерністська) наука впродовж 300 років свого існування й розвитку зазнала істотних

змін, пройшовши в ході своєї еволюції низку якісно різних етапів, що за своїми параметрами суперечать один одному. Відповідно в розвитку науки, починаючи з ХVІІ ст., можна виділити три основні типи наукової раціональності: класичну (ХVІІ — початок ХХ ст.), некласичну (перша половина ХХ ст.), постнекласичну (кінець ХХ ст.).

Ці типи «науки» відрізняються один від одного не лише своїм предметним змістом і дисциплінарним обсягом, але й своїми основами — онтологічними, гносеологічними, соціальними та ін. Онтологічними основами *класичної науки* були: антитеологізм, однозначний детермінізм, механіцизм. Гносеологічні основи: об'єктивні методи дослідження, експеримент, математична модель об'єкта, дедуктивно-аксіоматичний спосіб побудови теорії. Соціальні основи: дисциплінарна організація, створення наукових і навчальних закладів нового типу (дослідні лабораторії, інститути, академічні та інженерні спільноти, політехнічні і природничо-наукові вищі навчальні заклади, кафедри, випробувальні стенди, наукові журнали), затребуваність науки суспільством, посилення зв'язку науки з виробництвом, створення промислового сектору науки, виникнення масової, «великої» науки. Усвідомлення обмеженості когнітивних ресурсів класичної науки припадає на кінець ХІХ — початок ХХ ст. Це якраз той час, коли починається криза її основ (період створення теорії відносності, квантової механіки, конструктивної логіки і математики та ін.).

Онтологія *некласичної науки*: релятивізм (простору, часу, маси), індетермінізм (фундаментальних взаємозв'язків об'єктів), масовість об'єктів будь-якого роду, системність, структурність, організованість, еволюційність систем і об'єктів. Гносеологія: суб'єкт-об'єктність наукового знання, гіпотетичність, імовірнісний характер наукових законів і теорій, часткова емпірична й теоретична верифікація наукового знання. Методологія: відсутність універсального наукового методу, плюралізм методів і засобів, інтуїція, творчий конструктивізм. Соціологія:

«зерниста» структура наукового співтовариства, різноманіття форм наукової кооперації, наука як об'єкт економічного, правового, соціального та державного регулювання, суперечлива багатоманітність норм наукового етосу. Кульмінація неklasичного етапу розвитку науки припадає на 70-ті роки ХХ ст.

Лідери *постнеklasичної науки* — біологія, екологія, інформатика, синергетика, глобалістика, науки про людину. Основний предмет дослідження — надскладні системи, що включають людину як істотний елемент їхнього функціонування й розвитку (механічні, фізичні, хімічні, біологічні, екологічні, інженерно-технічні, технологічні, комп'ютерні, медичні, соціальні та ін.). Принципи онтології *постнеklasичної science*: системність, структурність, органіцизм, нелінійний (багатоваріантний) еволюціонізм, антропологізм. Її гносеологічні основи: проблемна предметність, соціальність (колективність) науково-пізнавальної діяльності, контекстуальність наукового знання, корисність, екологічна і гуманістична цінність наукової інформації. Методологія *постнеklasичної науки*: методологічний плюралізм, конструктивізм, консенсуальність, ефективність, доцільність наукових рішень.

Класична наука припускала, що суб'єкт дистанційований від об'єкта, він ніби збоку пізнає світ, а умовою об'єктивно-істинного знання вважала елімінацію з пояснення й опису всього того, що стосується суб'єкта і засобів діяльності. Для *неklasичної раціональності* характерна ідея відносності об'єкта до засобів і операцій діяльності; експлікація цих засобів і операцій є умовою здобуття істинного знання про об'єкт. Зразком реалізації такого підходу стала квантово-релятивістська фізика. *Постнеklasична раціональність* враховує співвіднесеність знань про об'єкт не тільки із засобами, але й із ціннісно-цільовими структурами діяльності, припускаючи експлікацію внутрішньонаукових цінностей та їх співвіднесення із соціальними цілями й цінностями.

Поява кожного нового типу раціональності не усуває попереднього, але обмежує про-

стір його дії. У сучасній, *постнеklasичній*, науці дедалі важливішу роль відіграє особливий тип систем, що історично розвиваються. Це так звані «людинорозмірні» системи, складником яких є людина та її діяльність. До них належать об'єкти сучасних біотехнологій, передусім генної інженерії, медико-біологічні об'єкти, великі екосистеми і біосфера в цілому, людино-машинні системи та складні інформаційні комплекси (у тому числі системи штучного інтелекту), соціальні об'єкти і т.д. Під час вивчення людинорозмірних об'єктів пошук істини виявляється пов'язаним із визначенням стратегії і можливих напрямів перетворення об'єкта. З такими системами не можна вільно експериментувати. У процесі їх дослідження та практичного освоєння особливу роль відіграє знання заборон на деякі стратегії взаємодії, що потенційно містять у собі катастрофічні наслідки для людини. У цьому зв'язку трансформується ідеал ціннісно-нейтрального дослідження. Стосовно до людинорозмірних об'єктів об'єктивно істинне пояснення й опис не тільки допускають, але й передбачають включення до складу пояснювальних положень аксіологічних факторів.

Виникає потреба експлікації зв'язків фундаментальних внутрішньонаукових цінностей (пошук істини, розширення знань) з позанауковими цінностями загальносоціального характеру. У сучасних програмно-орієнтованих дослідженнях ця експлікація здійснюється шляхом соціальної експертизи програм. Водночас у ході самої дослідницької діяльності з людинорозмірними об'єктами вченому доводиться розв'язувати низку етичних проблем, визначаючи межі можливого втручання в об'єкт. Внутрішня етика науки, стимулюючи пошук істини й орієнтацію на здобуття нового знання, постійно співвідноситься в цих умовах із загальногуманістичними принципами й цінностями. Методологія дослідження людинорозмірних систем, що історично розвиваються, зближує природничо-наукове і гуманітарне пізнання, створюючи підґрунтя для їхньої глибокої інтеграції.

Матеріали першої монографії структуровані в чотири розділи. Перші три відповідають основним сферам прояву постнекласики — філософії, науці і культурі. Завершальний розділ присвячено історії постнекласичних розроблень у науковому дослідженні. У ньому також підбито попередні підсумки, окреслено перспективи постнекласичної програми.

У монографії наголошено, що в Росії постнекласичну методологію активно використовують у контексті розвитку сучасного синергетичного еволюціонізму, філософії міждисциплінарних і трансдисциплінарних досліджень. Ідеї глобального еволюціонізму лежать в основі процесуальності постнекласичного підходу до вивчення становлення в природі і суспільстві. При цьому з'являються можливості відстеження особливостей перехідних станів між самоорганізацією і саморозвитком (В.І. Аршинов, В.Г. Буданов, В.С. Стьопін, Я.І. Свірський).

В Україні ідеї постнекласики плідно впливають на формування таких напрямів, як тоталогія (В.В. Кізіма, В.А. Рижко), синергетика (Л.Д. Бевзенко, І.С. Добронравова), реляційний холізм (І.З. Цехмістро). Оновлення розуміння причинності, запропоноване постнекласикою, враховує прямі і зворотні зв'язки, ускладнені нелінійністю взаємодії між телеономією і телеологією, вводить концепт самодетермінації як нової форми детермінації людської свободи у світі сучасної культури, що самоорганізовується (Л.Д. Бевзенко, І.С. Добронравова, Т.Д. Суходуб). Ця обставина стимулює розвиток нових наукових напрямів, наприклад психосинергетики (І.В. Єршова-Бабенко) та психонетики (О.Г. Бахтіяров).

Друга монографія присвячена концептуалізації постнекласичних практик. Міждисциплінарний характер проблематики, новизна і відкритість постнекласичної методології дає змогу сфокусувати науково-дослідницький інтерес на розгляді різноманітних форм її практичності. Наука постає як сукупність соціальних практик, що впливають із неявних передумов, стереотипів, цінностей. Суб'єкт науки в цій ситуації

виступає членом спільноти, у межах якої досягається раціональний консенсус щодо істинності наукового результату і правил взаємодії вчених.

Розгляд постнекласичної парадигми як сукупності конкретних дослідницьких практик істотно нарощує аргументацію нового підходу. У міждисциплінарних наукових проєктах виникають специфічні комунікативні проблеми об'єднання дослідників — носіїв мов різних наук і нових рольових ситуацій. Ці колізії можуть бути розв'язані на основі активного перманентного діалогу між представниками різних наукових дисциплін — як природничих, так і соціогуманітарних.

Варто зазначити, що обидві книги створені міжакадемічним колективом, який працює в режимі невидимого коледжу, бере участь у роботі міжвідомчих семінарів. В Україні такий семінар із постнекласичної методології вже багато років діє при Центрі гуманітарної освіти НАН України. Його веде професор В.В. Кізіма, керівник лабораторії постнекласичних методологій, головний редактор періодичного видання «Totallogy—XXI. Постнекласичні дослідження». Семінар об'єднує десятки фахівців різних спеціальностей із установ НАН України та вищих навчальних закладів. У підготовці рецензованих монографій, крім керівника семінару та проєктів В.В. Кізіми, брали участь такі українські дослідники: Ю.В. Баласова (ЦГО НАН України, Київ), Л.Д. Бевзенко (Інститут соціології НАН України, Київ), О.Ю. Волик (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Л.С. Горбунова (Інститут вищої освіти НАПН України, Київ), І.С. Добронравова (КНУ імені Тараса Шевченка), І.В. Бабенко-Єршова (Одеський національний медичний університет), Н.В. Кочубей (Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Київ), О.Г. Левченко (Національний центр театрального мистецтва ім. Леся Курбаса, Київ), М.О. Нестерова (НПУ ім. М.П. Драгоманова), В.А. Рижко, Т.Д. Суходуб, Л.В. Теліженко (ЦГО НАН України), Ю.Г. Тютюнник (Національна академія керівних

кадрів культури та мистецтв, Київ), І.З. Цехмістро (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна).

Два десятиліття існування концепції постнекласичної методології характеризуються її експансією як методологічної настанови та перетворенням на дослідницьку програму і парадигму сучасної науки, яка передбачає нову рефлексію традиційних категорій суб'єкта й об'єкта, об'єктивності й істинності знання, застосовності не лише традиційних, природничо-наукових, але й істотно відмінних від них соціогуманітарних критеріїв оцінювання знання, його достовірності, строгості, об'єктивності. Важливою властивістю

цієї парадигми є те, що вона може виступати каталізатором інновацій, ферментом для зародження нових ідей та уявлень.

Обговорювані книги фактично продовжують тему ще однієї монографії в цій серії — «Етос науки», яку мені довелося рецензувати на сторінках «Вісника Національної академії наук України» (2009, № 6). Усі три монографії, утворюючи одну серію, будуть дуже корисні для кожного сучасного вченого, який працює в складних гносеологічних, методологічних і соціальних колізіях постнекласичної науки і перебуває в пошуку адекватних епістемологічних засобів для здійснення своїх досліджень.